

Mesés bábok – bábos mesék. Arany János művei és a bábtechnikák

Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018. szeptember 7. – 2019. március 24.

A Petőfi Irodalmi Múzeum *Mesés bábok – bábos mesék* című tárlata egyben az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Bábtorának bemutatkozása is, ennek mentén a kiállítás is kettős célzatú: a magyar bábjátszás (történeti és technikai oldalának) bemutatása és mindennek integrálása az Arany-emlékévkébe.¹ Utóbbival, illetve a múzeum Arany-tárlatával fizikailag is összekapcsolt, *Arany János művei és a bábtechnikák* alcímet viselő kiállítás ideális alkalom arra, hogy egy kevésbé ismert tagintézmény is megmutassa értékeit, ezáltal felhívja a figyelmet a PIM filiáléinak rendkívül gazdag állományára. A válogatás kereteit kijelölő Arany-életmű szervezőelvvé emelése (a kiállítást az Arany János Emlékbizottság is támogatta) túlságosan kézenfekvő ötletnek is tetszhet, bár a tárlatot végigjárva a koncepció sikeresen bizonyítja önnön érvényességét, miként Arany János műveinek feldolgozásai valóban meghatározó szerepet játszottak a magyar bábjátszás történetében. Az 1970-ben létrehozott közgyűjtemény reprezentációja mellett bábszínházak (Bóbita Bábszínház, Budapest Bábszínház, Miskolci Csodamalom Bábszínház), bábkészítők (Boráros Szilárd, Lellei Pál, Matyi Ágota) és a Korngut-Kemény Alapítvány is kölcsönzött kiállítási tárgyakat.

A bábozás ősi kifejezési és szórakoztatási forma, amelynek variánsait, technikáit, funkcióit nem lehetséges egységes narratívába vonni, éppen ezért a szakrálístól a vásári és avantgárd bábformákon keresztül a kortárs (kísérletező, pl. tárgyközpontú) bábszínházig bezárólag olyan töredezett anyaggal lehetséges csak dolgozni, amelynek egybedolgozása és kezelése igen nagy kihívás lenne. Habár jelen tárlat nem is tartja céljának a magyar bábjátszás/bábszínház² történetének kronologikus feldolgozását, de a koncepció, amely minden itt bemutatott előadáshoz igyekszik más-más bábtechnikát társítani, nem hagyhatja ki a történeti kontextusba helyezés munkáját.³ A mindezekből fakadó mozaikszerűséget felesleges is volna számonkérni, úgy is tűnhet azonban, hogy a kiállítás túl sok célnak igyekezett alárendelni magát.

Két nagyobb egységet igyekeztek kialakítani. Az első Arany János műveinek bábszínházi feldolgozásai kapcsán a magyar bábjátszás történeti múltjából mutat fel epizódokat, illetve a bábszínház jelentős egyéniségeit, alkotóit igyekszik a látogatók számára láthatóvá tenni, megmutatni. A második szekciót a bábozás technikai oldalára

¹ A kiállítás kurátorai Lovas Lilla és Simándi Katalin, a látványtervet Mihalkov György készítette.

² A bábfilmeket a koncepció eleve kizárja.

³ A kísérőprogramok és rendezvények széles spektrumon mozogva a kiállítást apropónak tekintik, éppen ezért képesek eltávolodni tőle.

fókuszáló, interaktív „élménypontokkal” kiegészült rész alkotja. Indokolt lehet azonban egy harmadik, a többitől fizikailag is elválasztott egység megkülönböztetése, amely a bábok létrehozásának mechanizmusát, a bábkészítő műhelyt fizikai valójában, a báb-készítést pedig szakmaként jeleníti meg, filmrészleteken keresztül pedig arcot, hangot is rendelve a nevekhez (számos átfedéssel az első traktus alkotóival). Nem hermetikusan elkülönítve teszi ezt, inkább organikusabban egybefonódva a tárlat többi szegmensével, amelynek a felfedezés lehet az egyik kulcsszava, mivel az információk sok helyen, szét-szórva találhatók. Néhol amolyan „fun fact” jellegű érdekességet⁴ helyeztek el, amelyek a kamarakeretek ellenére képesek kizökkenteni az egyébként gazdagon dokumentált, ismertett nagy bábos egyéniségek és előadásaik világából.

Kinek készült, kit szólít meg a tárlat?⁵ Méretében és koncepciójában is elsősorban a családok jelentik a célközönséget, hiszen a báb médiuma egyaránt vonzó lehet felnőttek és gyermekek számára, hasznosítva a nosztalgia erejét is. Ebből adódóan a „szakmaibb” témaköröket, mint az esztétikai, műfaji dilemmák, a bábszínház-báb-készítés megítélésének kérdését érintetlenül hagyja. A kiállított bábok önmagukban üres héjak, műtárgyak, ezért van nagy jelentősége az interaktív élménypontoknak. Ezek egy kivétellel a kiállítás klasszikus részének megtekintése után tárulnak fel.⁶ Másfajta dinamika érvényesült volna ugyanakkor, ha az attrakciók közül néhányat, egyfajta pihenőpontként a tárlat több részén is elhelyeznek, ezzel mintegy csökkentve az élménypont koncentrációját is. Másként fogalmazva: érdemes lehet időt adni a szülőknél, kísérőknek az intenzívebb elmélyülésre és az élmények fokozatos adagolására azáltal, ha a különféle bábtechnikák kipróbálásának terét kevésbé koncentráltan kínáljuk fel.

A látogatót fogadó Arany János papírbáb egyben marionett-bábmester is, szimbolikusan kezében fogja a kiállítás egységeit egymástól elkülönítő és jelölő színes zsírókat. A színes zsinetek, amelyek a látogatót végigvezetni hivatottak, leginkább látványelemeként érvényesülnek, de információs táblák is találhatóak rajtuk, illetve színeik a tárlat belső koherenciáját erősítik. Különböző megfigyelési szempontok segítik az önálló értékelést, értelmezést is a kiállítás egész területén. Az első ponton a dramaturgiai munka érdekességeire, a valódi bábdarabok hiányának problémájára hívja fel a figyelmet a tárlat, az itt elhelyezett szövegkönyvek és a hozzá társított Arany-textusok (*A fülemile, Rózsa és Ibolya, Toldi, A Jóka ördöge*) összeolvashatóságával. Az első kiállítási térben angol és magyar nyelvű ismertető olvasható a kiállítás céljairól és a báb-játék vázlatos (európai) történetéről: „A báb az egyik legszabadabb színházi műfaj:

⁴ Ilyen információ, hogy Matyi Ágota volt a bábtervezője a *Játékkészítő* című ellentmondásos megítélésű mesemusicalnek, amely az angol-amerikai kultúrkörben létező, hagyományosan karácsony környékén előadott „pantó”, pantomim műfaját igyekezett Magyarországon is meghonosítani.

⁵ Időközben bemutatták a kiállításhoz kötődő, az *Egy bőröndnyi báb* című papírszínház-formátumú bábpedagógiai kiadványt.

⁶ Ez alól csak egy interaktív táblás megoldás a kivétel, amely szervesen kapcsolódik az előtte bemutatott Büky Béla-féle árnyjátékhoz.

képes megjeleníteni a mese és a képzelet világának leghihetlenebb elemeit is. Tele van titkokkal és illúzióval, varázslattal és meglepetéssel.” A kétnyelvűség végigvonul a kiállításon a bábokhoz nyújtva használati utasítást, illetve információt ad a kiállítás katalógusteleiről is.

Az első kiállítási tárgycsoport az 2012-ben bemutatott, indonéz pálcás bábtechnikával, paraván nélkül előadott *Rózsa és Ibolyából* származik. A Budapest Bábszínházban színpadra állított darab (rendező Kovács Géza, tervező Boráros Szilárd) írásakor Gimesi Dóra nem Arany János szövegvariánsával dolgozott, hanem több szövegváltozatot, valamint az európai vándormese-hagyományt is felhasználva írta meg a darabot.⁷ A megfigyelési szempontokon és értelmezésen túl a tárlat igyekszik a stáb tagjait is bemutatni, valamint azokat az alkalmazott különleges technikai megoldásokat és speciális szükségleteket, nehézségeket, újításokat, amelyeket az előadás létrehozásának folyamatában használtak. Fontos aláhúzni, hogy olyan kortárs bábkészítők és -tervezők, mint Boráros Szilárd és Matyi Ágota is kiemelt helyet kapnak a kiállításban.

A dokumentumgazdagság érthető módon a régebbi előadásokat jellemzi, ezért a legteljesebb bemutatást a *Toldi* (Rév István Árpád) és *A fülemüle* (Büky Béla) című bábjátékok kapták. Rév István Árpád innovatív bábmegoldásai (pl. ún. „szánkós színpad”) a *Toldi* előadást is meghatározták. Ez volt a Rév által alapított Nemzeti Bábszínház első előadása, amelyet 1941. március 17-én mutattak be, és amelyet a színház négyéves működése alatt 756-szor játszottak. Jelenetrekonstruksiók, plakát és egy korabeli kritika részlete mellett a jelenetek részletes tervei is láthatók. Rév István Árpád munkásságát a tárlat „színháztörténeti kuriózumként” definiálja, ugyanakkor azáltal, hogy ilyen jelentős teret szentel neki a múzeum, ki is emeli ebből a szerepből. Számtalan egyéb információ mellett értesülünk arról is, hogy Rév tudatosan építette karrierjét. A *Toldit* ő maga tervezte és rendezte meg, bábtársulata pedig 20 fővel működött (a *Toldi* 32 szerepét is ők játszották).

Szerényebb mennyiségű anyaggal képviselteti magát a Sramó Gábor rendezői és Száz Ilona dramaturgi munkája nyomán két helyen is bemutatott (2007: Miskolci Csodamalom Bábszínház; 2009: Bóbita Bábszínház, Pécs) *A Jóka ördöge* című báb-előadás. Nyilvánvaló, hogy egy kortárs előadás kevesebb kiállítható tárgyat tud felmutatni. Az itt látható látványtervek és bábok, amelyeket Matyi Ágota készített, technikai megoldásuk révén mégis különlegesek. A bábok szemébe épített apró fényforrások funkciójának bemutatása segít tudatosítani és feltárni azt, hogy mennyire fontos egy előadás szempontjából a bábtechnika megválasztása, illetve azok a megoldások, amelyekkel a bábkészítő él, és hogy ezek milyen mértékben meghatározhatják egy előadás lehetőségeit.

Büky Béla, a magyar bábtörténet Révhez hasonló mindenese a képzőművészet felől érkezett a bábszínház világába, a témáról írott könyvei hiánypótlók. Két darabjának

⁷ Kovács Géza, „Ez nem az a nagy drukkolós előadás...” 2012. április 13. <https://fidelio.hu/gyerek/kovacs-geza-ez-nem-az-a-nagy-drukko-los-eloadas-65665.html> (utolsó megtekintés: 2018. november 3.)

tárgyait és bábjaikat is kiállították: *A fülemülé* (1933), amely az élménypontok kesztyűs bábjaihoz (zsákbáb) biztosít példát, és *A walesi bárdok* (1972) árnyjátéké, amely egyben átvezet az okostáblán újrajátszható előadáshoz is. Bábjai, figurái megalkotása során a népművészet formavilágából merített, ezen felül kedvelt témája volt a balladák, mondák és a népdalok világa is. A források tiszteletének jegyében *A fülemile* bábra alkalmazásakor is igyekezett legteljesebben megtartani, követni az eredeti szöveget. Révhez hasonló dramaturgiát alkalmazott: egy Aranyról mintázott mesélőt emelt be előadásába. Könnyen szállítható előadásaival körbeturnézta Magyarországot. A kiállításon megtekinthetők jelenettervei, gépelt szövegkönyvei kézírásos megjegyzéseivel, betoldásaival és kifejező, eltúlzott szemű bábjai. A zsákbábos technikához tartozó „játszóteren” a gyerekbarát, könnyű anyagokból készült kesztyűbábokhoz kuckószerű bábszínházi kulisszák tartoznak, amelyek mögé bebújva a gyerekek nem csupán Büky nyomdokaiba léphetnek bábmesterként, de az apró ajtón való bebújás önmagában is valamiféle rítust, másik világba való átlépést feltételez. „A balladák fojtott, feszültséggel teli világa jól illik a sejtelmes hangulatú árnyjátékhoz” – olvasható *A walesi bárdokról* szóló falfelületen. Büky Béla árnyfiguráinak különlegessége, hogy a felhasznált színes textíliákkal kivezette árnyjátékát a fekete-fehér tartományból. *A walesi bárdok* estében a kurátorok már kevésbé a kiállított tárgyakra támaszkodtak, hanem inkább az abból készült digitális árnyjátékokra helyezték a hangsúlyt, amelynek részeként bárki újra eljátszhatja a történetet egy okostábla előtt. Talán ez nevezhető az egyik legfontosabb kiállítási elemnek, amely komplex performatívitasában (több bábót kell gyorsan egymás után mozgatni, figyelni a mozgásukra, a Bessenyei Ferenc által szavalt szövegre és utasításokra is) leképezi egy bábelőadás létrejöttéhez szükséges tevékenységeket.

A marionett technikáját a Korngut-Kemény-dinasztia *A fülemile* című előadásának díszletein és bábjaik keresztül bemutatva, a kiállítás átvezet a vásári bábozáshoz és Vitéz László piros ruhás, palacsintasütős, bunkósbotos kesztyűbábfigurájához. Nemcsak a marionett technika történetét, de a Kemény család dinasztikus bábjátászai sajátosságait, az öröklődő, mások elől hosszú ideig rejtetett műhelyt is felvillantja. Egy érdekes momentumra is felhívja a figyelmet az egyik információs tábla, miszerint Pál öltözete a Rákosi-korszakban megváltozott. A báb földműves ruházatát levette a munkásosztályt szimbolizáló kék overallt öltött.

A gyermeklátogatók számára az interaktív szoba jelenti valószínűleg a fő attrakciót, de másoknak is érdemes alaposan körbejárni, hiszen itt válnak teljessé az információk. Látogatásunkkor a használat jelei már megmutatkoztak az árnybábokon, bizonyítékként annak, hogy a báb egy élő, vonzó, izgalmas forma és műfaj. A hagyományos marionett báb típus kipróbálására ugyan nincs mód, ám egy vitrin mögött elhelyezett, digitális szenzorral irányítható zsinóros marionett báb helyett kapott a tárlaton. A különféle technikákat reprezentáló bábok, mint a tarkóbotos báb (bunraku egyszerűsített típusa), pálcás báb, gapitos bábfej kipróbálása Lellei Pálnak köszönhető, aki rendelkezésre bocsátotta gyakorlóbábjaikat és tervrajzait, amelyek segítenek megérteni

a bábok mozgatását lehetővé tevő mechanizmusokat. Ezen felül a Rév István által szabadalmazott mechanikus rúdbáb fejszerkezetének a rekonstrukciója is kipróbálható. A bábok tervezésének és elkészítésnek gyakorlati oldalát a kiállítás utolsó, már a folyóson berendezett tere viszi tovább és teljesíti ki, olyan egységekkel, mint ifj. Kemény Henrik bábműhelye. Utóbbiban a szerszámok mellett félkész bábok, alkatrészek és rajzok is felismerhetők. Ezen a részen külön-külön is kiemelik a kurátorok a bábtervezés és -készítés jelentős alakjait és hitvallásukat (Kemény Henrik, Rév István, Büky Béla, Boráros Szilárd).

A *Mesés bábok – bábos mesék* tárlat végső formája, a technika, műhely és a fontos bábszínházi egyéniségek középpontba helyezése érdekes kontrasztot képez azáltal, ahogyan a póre technikai háttér, a lecsupaszított, élettelen bábok egymás mellé kerülnek Arany János opusával és alakjával, valamint azokkal az alkotókkal, aki az ő művein keresztül adtak életet ezeknek a báboknak. Majd a látogató kezén keresztül újra és újra lezajlik a teremtőfolyamat, amelyet Boráros Szilárd úgy fogalmaz meg, hogy „...előtted kel életre, az élettelen anyag a szemedbe tekint és kérdéseket tesz föl, és utána ugyanolyan élettelen anyaggá válik, meghal. Ezt másféle színház nem tudja”.

Herédi Károly